

INSTYTUT WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

dr Konrad Buczkowski

***Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich
w wybranych krajach***

Warszawa 2018

Spis treści

Wprowadzenie.....	1
Wiek odpowiedzialności nieletnich	3
Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych państwach	5
Systemy postępowania z nieletnimi	5
Systemy postępowania z nieletnimi w poszczególnych państwach	8
Anglia i Walia.....	8
Austria	9
Belgia	10
Bułgaria	11
Czechy	12
Dania.....	13
Estonia	13
Finlandia.....	14
Francja	15
Grecja.....	16
Hiszpania.....	17
Holandia	18
Irlandia.....	19
Litwa	21
Niemcy	22
Portugalia	24
Rosja	24
Rumunia	25
Słowacja	25
Słowenia.....	26
Szkocja.....	27
Szwajcaria.....	28
Szwecja	29
Turcja	30
Ukraina.....	31
Węgry	32
Włochy.....	32
Literatura	34

Wprowadzenie

Systemy wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w państwach europejskich opierają się na kilku podstawowych zasadach wyrażających filozofię postępowania z nieletnimi wykazującymi zachowania aspołeczne, w tym takimi, które mogą zostać zakwalifikowane jako czyny karalne (w rozumieniu art. 1 § 2 pkt 2 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich¹).

Do głównych założeń systemów odrębnego postępowania wobec nieletnich można zaliczyć m.in. minimum interwencji, edukację zamiast kary, stosowanie sprawiedliwości naprawczej (konflikt pomiędzy sprawcą, ofiarą i społeczeństwem może zostać rozwiązany poza systemem wymiaru sprawiedliwości). Kara, a w szczególności pozbawienie wolności, jest ostatecznością. Uzasadnieniem dla takich założeń jest teza, która wskazuje na epizodyczny charakter zachowań przestępczych u osób nieletnich. Zachowania te zazwyczaj zanikają we wczesnej dorosłości pod wpływem integracji nieletnich w prawidłowo funkcjonującej rodzinie i rozpoczęcia przez nich życia zawodowego. Przyjmuje się, że nieletni znajdują się w trudnej sytuacji zmiany (związanej np. z okresem dojrzewania), którą znacznie łatwiej opanować przy wsparciu innych środków (np. edukacyjnych) niż przez zastosowanie kary².

Jednakże realizacja tych podstawowych założeń w różnych państwach przybierać może różne kształty. Nie ma bowiem jednolitego, nawet na gruncie europejskim, systemu postępowania z nieletnimi osobami wykazującymi zachowania mogące naruszać lub naruszające obowiązujący porządek prawny. W części państw wymiar sprawiedliwości jest bowiem zorganizowany w ramach obowiązujących przepisów prawa karnego materialnego i procesowego, w innych przewidziano odrębne sądy i procedury dla nieletnich lub system obejmujący oba powyższe elementy.

¹ T.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 969.

² Zob. F. Dunkel, *Juvenile Justice in Europe – Reform Developments in the Light of International Human Rights Standards*, 2010.

http://providus.lv/article_files/2507/original/dunkel_bez_tabulam.pdf?1382680235

(dostęp: 18.06.2018).

(dostęp:

Nie jest celem tego opracowania szczegółowe omawianie systemów postępowania z nieletnimi stosowanych w państwach europejskich, gdyż jest to zagadnienie na tyle obszerne, że wykracza znacznie poza niniejszy tekst. Ma ono przede wszystkim dokonać porównania wieku odpowiedzialności karnej przyjmowanego w systemach prawnych różnych państw oraz wskazać podstawowe rozwiązania przyjęte w analizowanych państwach w odniesieniu do wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich.

Dane prezentowane w niniejszym opracowaniu mają charakter ogólny, bowiem aby dokonać szczegółowej analizy dotyczącej uregulowania odpowiedzialności karnej osób nieletnich, niezbędne jest oparcie się nie tylko na samej wiedzy o wieku odpowiedzialności oraz zasadach odpowiedzialności wynikających z podstawowych uregulowań prawnokarnych, ale również na regułach zawartych w ustawach szczegółowych, w tym wprost dotyczących postępowania z nieletnimi, określających środki, jakie mogą zostać wobec takich osób zastosowane.

Podstawę dla opracowania stanowi dostępne (w tłumaczeniu angielskim) ustawodawstwo karne analizowanych państw oraz podstawowa literatura przedmiotu w postaci opublikowanych artykułów, jak i referatów czy pozycji książkowych. Wykorzystano również opracowanie przygotowane w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości w 2008 r. przez zespół autorów pod redakcją prof. Dobrochny Wójcik dotyczące tej samej problematyki³.

³ Wójcik D. (red.) Buczkowski K., Czabański J., Jankowski M., *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach*, Prawo w działaniu, 2008, nr 3, s. 188.

Wiek odpowiedzialności nieletnich

W państwach europejskich nie wypracowano jednolitego wieku odpowiedzialności osób nieletnich. Minimalny wiek odpowiedzialności karnej w Europie waha się pomiędzy 10. (Anglia i Walia, Szwajcaria, Irlandia Północna) a 18. rokiem życia (Belgia). W większości państw wiek odpowiedzialności nieletnich ustalono pomiędzy tymi dwoma wartościami. I tak, przykładowo, w Holandii, Szkocji i Turcji wynosi on 12 lat, we Francji – 13 lat, w Austrii, Niemczech, Włoszech, Hiszpanii, Słowacji, Słowenii – 14 lat, w Grecji i państwach skandynawskich – 15 lat, w Rosji – 16 lat.

Należy jednak podkreślić, że niski wiek, od którego dopuszczalne jest w stosunku do nieletniego stosowanie kar i środków przewidzianych przepisami kodeksu karnego, nie oznacza jednocześnie, iż od tego wieku rzeczywiście mają one zastosowanie. W przypadku bowiem „młodszych” nieletnich zamiast kary pozbawienia wolności stosowane są sankcje wychowawcze nakładane na rodzinę, a właściwym dla rozpoznania tego rodzaju spraw jest sąd dla nieletnich (tak w Grecji i Francji). W Szwajcarii możliwe jest w stosunku do sprawców w wieku od 10 do 14 lat orzeczenie przez sąd dla nieletnich jedynie środków wychowawczych, natomiast umieszczenie w ośrodkach wychowawczych jest możliwe dopiero po ukończeniu przez nieletniego 15 roku życia. Podobnie ma się rzecz w niektórych państwach bałkańskich (Słowenia, Chorwacja, Serbia).

W niektórych państwach Europy Środkowo-Wschodniej (Polska, Litwa, Rosja) przewiduje się obniżenie wieku odpowiedzialności karnej na podstawie przepisów kodeksu karnego w przypadku, gdy nieletni dopuści się popełnienia poważnego przestępstwa. Takie podejście jest jednak krytykowane jako oderwane od rzeczywistego stopnia rozwoju nieletniego na rzecz powiązania odpowiedzialności jedynie z charakterem i wagą popełnionego przez niego czynu.

Warto wskazać również trend, który pozwala na odmienne traktowanie młodych dorosłych (*young adults*), tj. sprawców dorosłych w wieku 18-20/21 lat – w sposób łagodniejszy niż to wynika z przepisów kodeksu karnego (tak: Niemcy, Austria, Chorwacja, Litwa, Holandia).

Szczegółowe zestawienie wieku odpowiedzialności karnej prezentuje poniższa tabela.

TABELA. Wiek odpowiedzialności karnej w wybranych państwach

Państwo	Odrębne zasady odpowiedzialności (postępowanie z nieletnimi)	Odpowiedzialność karna (zastosowanie mają/mogą mieć przepisy prawa karnego)
Anglia i Walia	10/12/15*	18
Albania		14 ^{***} /16
Austria	14	18/21
Belgia	18	16 ^{**} /18
Białoruś	14 ^{***} /16	14/16
Bułgaria	14	18
Chorwacja	14/16*	18/21
Cypr	14	16/18/21
Czechy	15	18
Dania ^{****}	15	15/18/21
Estonia	14	18
Finlandia ^{****}	15	15/18
Francja	13	18
Grecja	15	18/21
Hiszpania	14/15/17	18/21
Holandia	12	16/18/21
Irlandia	10/12/16*	18
Islandia	15	15/21
Lichtenstein	14	14/18/20
Litwa	14 ^{***} /16	18/21
Łotwa	14	18
Malta	14	14/18
Niemcy	14	18/21
Norwegia ^{****}	15	18
Portugalia		16/21
Rosja	14 ^{***} /16	18/21
Rumunia	14/16	18/(20)
Słowacja	14/15	18/21
Słowenia	14/16*	18/21
Szkocja	12/16	16/21
Szwajcaria	10/15*	18
Szwecja ^{****}	15	15/18/21
Turcja	12	15/18
Ukraina	14 ^{***} /16	18
Węgry	14	18
Włochy	14	18/21

* środki dot. pozbawienia wolności nieletnich (więzienie dla nieletnich itp.)

** tylko przestępstwa drogowe

*** jedynie za poważne przestępstwa

**** wyłącznie złagodzenie orzeczenia bez oddzielnego postępowania dla nieletnich

Źródło: Opracowanie własne przy wykorzystaniu: D. Wójcik (red.), *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach*, Prawo w działaniu, 2008, nr 3, s. 188; F. Dünkel, *Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and ‘new punitiveness’*, Kriminologijos Studijos, 2014/1, s. 44; *Minimum Ages of Criminal Responsibility in Europe*, <https://www.crin.org/en/home/ages/europe> (dostęp: 18.06.2018).

Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych państwach

Systemy postępowania z nieletnimi

Europejskie systemy postępowania z nieletnimi pogrupować można w kilka funkcjonujących modeli. Frieder Dünkel wyróżnia następujące:

- 1) model z oddziaływaniem wychowawczym,
- 2) model wymiaru sprawiedliwości,
- 3) model sprawiedliwości naprawczej (mediacja itp.),
- 4) kombinacje modeli z oddziaływaniem wychowawczym i wymiaru sprawiedliwości z minimum interwencji oraz elementami sprawiedliwości naprawczej,
- 5) model „neokorekcyjny”⁴.

Podkreślić od razu jednak należy, że w żadnym z państw ani jeden z wymienionych wyżej modeli nie występuje w „czystej” postaci. Europejskie systemy postępowania z nieletnimi w zasadzie stanowią kombinację modelu z oddziaływaniem wychowawczym (*welfare model*) oraz systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, na które – w poszczególnych państwach – wpływ mają pozostałe modele.

Warto po krótko przedstawić podstawowe różnice pomiędzy wskazanymi wyżej modelami.

Model postępowania uwzględniający oddziaływanie wychowawcze (*welfare model*) oparty jest na braku odpowiedzialności nieletniego typu karnego. Sędzia ds. nieletnich (niekoniecznie będący sędzią zawodowym) ma znaczną władzę dyskrecjonalną w prowadzonych przez siebie sprawach. Kompetencja sądu dla nieletnich lub organów dla nieletnich obejmuje nie tylko zachowania przestępcze, ale również inne zachowania antyspołeczne, które mogą być interpretowane jako zagrożenie dla właściwego wychowania nieletniego (np. ucieczki z domu). Stosowane sankcje mają nieokreślony charakter, z naciskiem na elementy

⁴ Zob. F. Dünkel, *Juvenile Justice in Europe...*

wychowawcze i są stosowane dopóty, dopóki nieletni nie zakończy z sukcesem okresu swoistej „resocjalizacji”.

Model oparty o wymiar sprawiedliwości zakłada stosowanie w stosunku do nieletniego dopuszczającego się czynu przede wszystkim środków o charakterze karnym. Kara w takim przypadku powinna być proporcjonalna do czynu popełnionego przez nieletniego. Potrzeby edukacyjne nieletniego mają co prawda priorytet, jednak kara jako *ultima ratio* jest również dopuszczalna. W tym modelu postępowania nieletni przed sądem dla nieletnich ma takie same prawa jak osoba dorosła. Dominującą rolę odgrywają tutaj prawnicy (sędzia, prokurator, obrońca). Pracownicy socjalni mają rolę doradczą w fazie wyrokowania. Sankcje mają określony i proporcjonalny charakter. Podejmowane przez sąd decyzje są ograniczone do zachowania przestępczego nieletniego.

W modelu sprawiedliwości naprawczej główny nacisk kładzie się na pozasądowe sposoby rozwiązania konfliktu. Zachowanie przestępne nie jest traktowane jako problem prawny, ale jako konflikt, który może być rozwiązany przez strony i ich otoczenie społeczne. Reintegracja nieletniego dopuszczającego się naruszenia powszechnie przyjętych norm postępowania ma nastąpić przy wykorzystaniu metod i środków angażujących ofiarę, sprawcę i społeczeństwo. Wszelkie zastosowane sankcje mają na celu przywrócenie stanu „pokoju” pomiędzy sprawcą a ofiarą oraz społeczeństwem. Stosowane w tym modelu: mediacja, konferencje grup rodzinnych i inne działania „społecznościowe” mają na celu wzmocnienie więzi członków wspólnoty lokalnej⁵.

Model „minimum interwencji” kładzie nacisk na pozasądowe sposoby reakcji na przestępcze zachowania nieletnich, w szczególności zmianę (w celu uniknięcia stygmatyzacji nieletniego sprawcy czynu karalnego). Ograniczenie sankcji przez pryzmat ich niezbędności. Ukierunkowanie na cele wychowawcze zamiast kar oraz sankcje „społecznościowe” zamiast ograniczenia czy pozbawienia wolności. Ten model w dużej mierze pokrywa się z modelem opartym o wymiar sprawiedliwości.

⁵ Zob. szerzej B. Czarnicka-Działuk, *Rola sprawiedliwości naprawczej w reagowaniu na przestępczość i demoralizację nieletnich*, [w:] *Środowiskowy wymiar niedostosowania. Teorie – badanie – praktyka*, K. Sawicki, K. Konaszewski (red.), Białystok 2014, s. 55 i nast.

W modelu „neokorekcyjnym” cele edukacyjne nie zostają całkowicie odrzucone, jednak nacisk kładziony jest na ocenę ryzyka i dobór odpowiednich działań przez organa wychowawcze. Możliwe jest jednak stosowanie kary więzienia dla młodych uporczywych lub brutalnych przestępców. Ponadto zakłada się odpowiednie oddziaływanie wychowawcze nie tylko skupiające się na młodym sprawcy, ale również na jego rodzicach lub innych osobach odpowiedzialnych za wychowanie nieletniego. Rozszerzona jest również w tym modelu kontrola społeczna poprzez kryminalizację innych zachowań dewiacyjnych przy wykorzystaniu „zarządzenia w zakresie zachowania antyspołecznego” („Anti-Social-Behaviour-Orders” – ASBO).

Podkreślenia wymaga jednak fakt, iż w żadnym państwie omówione powyżej modele nie występują w czystej postaci. Nawet Zalecenia Rec 2003(20) Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich dotyczące nowych sposobów postępowania w kwestii przestępczości nieletnich oraz roli systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich⁶ zawierają odwołania do wszystkich tych modeli, podkreślając, że *„[p]odstawowymi celami wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich oraz stosowania związanych z nim środków do walki z przestępczością nieletnich powinny być: a) przeciwdziałanie przestępstwom i ich ponownemu popełnianiu, b) (re)socjalizacja i (re)integracja przestępców oraz c) realizacja potrzeb i dobro ofiar przestępstw. Wymiar sprawiedliwości dla nieletnich powinien być rozpatrywany jako jedna z części składowych szerszej strategii opartej na działaniach społeczności lokalnej, mającej na celu przeciwdziałanie przestępczości nieletnich, z uwzględnieniem szerszego kontekstu w postaci środowiska rodzinnego, szkolnego, sąsiedztwa i grup rówieśniczych, w jakim dochodzi do czynów przestępczych”*. (zalecenie II. 1, 2) Zalecenia zwracają ponadto uwagę na konieczność kontynuacji rozszerzania katalogu reakcji alternatywnych do formalnego postępowania. *„Rozwiązania alternatywne powinny stanowić część regularnej procedury, muszą respektować zasadę proporcjonalności, uwzględniać dobro nieletniego, zaś ich stosowanie musi być z zasady ograniczone jedynie do tych przypadków, w których sprawca dobrowolnie poczuwa się do odpowiedzialności”*. (zalecenie III).

⁶ Zob. *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy*. P.J. Jaros (oprac.), Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2012, s. 516 i nast., http://brpd.gov.pl/sites/default/files/prawa_dziecka_dokumenty_rady_europy.pdf (dostęp: 18.06.2018).

Systemy postępowania z nieletnimi w poszczególnych państwach

W tej części opracowania omówione zostaną główne zmiany (ew. trendy) w wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich w wybranych państwach europejskich powstałe w wyniku przeprowadzonych tam w ostatnich latach reform. Opis zawarty w dalszej części ma jedynie walor informacyjny i nie wyczerpuje całości problematyki dla poszczególnych krajów⁷.

Na wstępie należy wskazać, że zmiany w państwach europejskich odnoszące się do systemu postępowania w sprawach nieletnich w ostatnich latach koncentrowały się na czterech, czasami przeciwnych, kierunkach:

- reformach proceduralnych, wzmacniających zabezpieczenia prawne, wprowadzających odpowiednie zasady procesowe oraz zmiany w wyrokowaniu (np. poprzez wprowadzenie sankcji „społecznościowych”),
- reformach nakierowanych na minimum interwencji, w szczególności rozwój strategii zmiany nieletniego przestępcy,
- reformach mających na celu wprowadzenie elementów systemu sprawiedliwości naprawczej, takich jak mediacja,
- reformach nakierowanych na strategię „neo-liberalne”: surowszych kar, zwiększonej kontroli społecznej również przy wykorzystaniu środków właściwych dla prawa cywilnego (np. ASBO).

Anglia i Walia

System postępowania z nieletnimi obowiązujący w Anglii i Walii został gruntownie zmieniony w ostatnim dziesięcioleciu XX w. Jest on często przedstawiany jako prototyp modelu „neo-liberalnego” wprowadzającego sztywniejsze sankcje i obniżającego wiek odpowiedzialności karnej nieletniego z 14 do 10 lat.

⁷ Opis przygotowano w znacznej mierze w oparciu o tekst F. Dünkela, *Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and „new punishment”*, Kriminologijos Studijos, 2014/1, s. 31 i nast.

W systemie postępowania z nieletnimi istotną rolę odgrywają: policja, sądy dla nieletnich i instytucje odpowiedzialne za wykonywanie orzeczeń sądowych.

Nieletni pomiędzy 10 a 18 rokiem życia odpowiadają przed sądem dla nieletnich według przepisów odnoszących się do nieletnich. Jednak jeżeli nieletni dopuści się przestępstwa z kategorii najcięższych, to jego sprawa może trafić przed sąd dla dorosłych.

Wobec dzieci poniżej 10 roku życia zagrożonych przestępczością lub innego typu patologią sąd może wydawać w postępowaniu cywilnym tzw. postanowienia dotyczące ochrony dziecka. Postanowienia takie (np. zobowiązanie do regularnego uczęszczania do szkoły) wydawane są na okres od 3 do 12 miesięcy.

Postanowienia dotyczące ochrony dziecka mogą również zostać wydane w stosunku do nieletnich pomiędzy 10 a 18 rokiem życia, którzy dopuszczają się zachowań antyspołecznych niebędących czynami karalnymi, ale uciążliwymi dla otoczenia lub powodującymi poczucie zagrożenia. Naruszenie postanowień sądu traktowane jest jako przestępstwo.

Rodzaje środków i kar mogących być zastosowane wobec nieletnich są następujące: upomnienie i tzw. ostateczne ostrzeżenie, przekazanie sprawy do Zespołu ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich, naprawienie szkody, zaplanowane działanie, intensywny nadzór, godzina policyjna, resocjalizacja w środowisku społecznym, kara wykonywana w środowisku społecznym, szkolenie w zamkniętym zakładzie, umieszczenie w zakładzie dla nieletnich, grzywna. Uzupełnieniem środków nieizolacyjnych są: zobowiązania dotyczące rodziców oraz nadzór zabezpieczający nad dzieckiem. Karami izolacyjnymi, które ewentualnie mogą być stosowane wobec nieletnich, są: kara aresztu i wychowania, terminowa kara pozbawienia wolności i kara dożywotniego pozbawienia wolności z oddaniem do dyspozycji królowej.

Austria

Austriackie prawo nieletnich przeszło gruntowne reformy w roku 1988 (wprowadzenie ustawy o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich – *Jugendgerichtsgesetz*)

polegające przede wszystkim na rozszerzeniu możliwości stosowania metod sprawiedliwości naprawczej w toku postępowania, w szczególności takich jak mediacja pomiędzy sprawcą a ofiarą oraz innych środków wychowawczych. Pozbawienie wolności potraktowane zostało jako środek ostateczny.

Od roku 2001 zasięg reguł postępowania z nieletnimi – przed sądami dla nieletnich - został rozszerzony na tzw. młodych dorosłych (osoby pomiędzy 18 a 20 rokiem życia).

W stosunku do nieletnich sprawców czynów zabronionych sąd karny może zastosować środki określone w prawie rodzinnym i ustawie o opiece nad młodzieżą. Wobec nieletniego można zastosować: rezygnację z ukarania (jeżeli nieletni jest opóźniony w rozwoju lub popełnił drobniejsze przestępstwo przed ukończeniem 16 roku życia), „dejurydyzację” (warunkowe zawieszenie postępowania połączone z probacją i nałożeniem obowiązków, skazanie z odstąpieniem od wymierzenia kary, wymierzenie kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, grzywnę, karę pozbawienia wolności (której wykonanie można zawiesić w części lub w całości).

W stosunku do nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności stosuje się przepisy o odbywaniu kary przez dorosłych, choć wykonuje się ją w specjalnych zakładach dla nieletnich lub wydzielonych oddziałach w zakładach dla dorosłych.

Ponadto nieletni przebywający w zakładzie karnym ma możliwość kontynuowania nauki, korzystają z częstszych widzeń i mogą otrzymywać paczki. Stosuje się wobec nich łagodniejsze zasady nakładania kar dyscyplinarnych, zakazu opuszczania celi albo umieszczania w pojedynczej celi. Nieletni może również opuszczać zakład karny, np. w celu wykonywania pracy na zewnątrz.

Belgia

Państwo to stosuje klasyczny model oddziaływania wychowawczego rozszerzony przez podejście sprawiedliwości naprawczej oraz konferencje grup rodzinnych.

Zasadnicze reformy w zakresie postępowania z nieletnimi przeprowadzono w 2006 r. Ograniczono zakres przypadków, w których nieletniego można umieścić w zamkniętym zakładzie wychowawczym. Wzmocniono zabezpieczenia

proceduralne oraz stosowanie zasady proporcjonalności środków wobec nieletnich. Z drugiej jednak strony, postępowanie wobec 16-17-letnich sprawców poważnych przestępstw przekazane zostało jurysdykcji sądów dla dorosłych, co skutkowało może orzekaniem znacznie bardziej surowych sankcji.

W ramach postępowania sąd dla nieletnich nie może zastosować wobec nieletniego (poniżej 16 roku życia) w zasadzie żadnych kar. Możliwe jest natomiast zastosowanie środków tymczasowych: nadzoru, nadzoru warunkowego, pracy społecznie użytecznej, mediacji, szczególnych warunków (np. zobowiązanie do uczęszczania do szkoły), umieszczenie: w prywatnej instytucji albo powierzenie nieletniego prywatnej osobie albo w miejscowym zakładzie dla nieletnich albo w zamkniętym ośrodku federalnym.

Nieletni może zostać umieszczony w zakładzie zamkniętym wyłącznie z powodu „niebezpiecznego zachowania” na okres trzech miesięcy z możliwością przedłużenia do sześciu. Dalsze przedłużenie (do ukończenia 20 roku życia) może nastąpić tylko na podstawie umotywowanej decyzji sędziego dla nieletnich.

Po zakończeniu postępowania sąd może uchylić środki tymczasowe i zastosować w ich miejsce: naganę, nadzór, nadzór warunkowy, umieszczenie w jednej z wymienionych wcześniej instytucji albo przekazać nieletniego do sądu dla dorosłych.

Bułgaria

W Bułgarii główne zmiany w zakresie postępowania z nieletnimi miały miejsce w roku 1996. Podkreśliły one gwarancje sprawiedliwego procesu oraz stosowanie zasady proporcjonalności w odniesieniu do umieszczonych w zakładach poprawczych, ale też wprowadziły tendencje neoliberalne w zakresie kontroli przestępczości poprzez możliwość wydawania zarządzeń w zakresie zachowania antyspołecznego.

Kolejna tura reform – z roku 2004 – wzmocniła zabezpieczenia proceduralne oraz oddała w ręce sędziów decyzje w zakresie pozbawienia wolności. Ponadto wprowadziła możliwości stosowania sankcji alternatywnych służących resocjalizacji, jak choćby probacji. Rygory kary pozbawienia wolności zostały znacznie złagodzone,

szczególnie dla nieletnich poniżej 16 roku życia. Obok zarządzeń w zakresie zachowania antyspołecznego wprowadzono zarządzenia rodzicielskie, których celem jest udzielenie rodzicom lub opiekunom nieletniego wsparcia ze strony sądu w postaci odpowiednich zaleceń związanych z procesem wychowawczym.

Czechy

Obszerne ustawodawstwo w zakresie postępowania z nieletnimi wprowadzone zostało w Czechach w roku 2003. Uwzględniało ono szereg nowoczesnych rozwiązań w zakresie tego postępowania, jak: mediacja, nadzór kuratora w wypadku warunkowego umorzenia postępowania czy warunkowe zawieszenia wykonania kary, zaniechanie postępowania karnego – bez żadnych dalszych konsekwencji.

Ustawa o odpowiedzialności nieletnich za czyny zabronione i o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich z 2003 r. przewidywała, że celem zawartych w niej środków jest przywracanie naruszonych stosunków społecznych, integrowanie młodych ze środowiskiem społecznym oraz zapobieganie czynom karalnym i objawom demoralizacji. Nacisk położono w niej na środki wychowawcze i związane z udzielaniem pomocy nieletniemu. Czyn zabroniony (będący przestępstwem, gdy popełni go dorosły) w przypadku, gdy dopuścił się go nieletni, określany jest wykroczeniem. Jednak kwalifikacja czynu następuje już w oparciu o przepisy kodeksu karnego, z wyjątkami określonymi w ustawie o odpowiedzialności nieletnich.

W sprawach nieletnich orzekają sądy dla nieletnich i działają prokuratorzy wyspecjalizowani w takich sprawach. Tymczasowe aresztowanie nieletniego sprawcy czynu zabronionego może być stosowane tylko wyjątkowo i nie powinno trwać dłużej niż dwa miesiące (z możliwością dalszego jego przedłużenia o kolejne dwa miesiące). Zmiany przeprowadzone w ustawodawstwie dla nieletnich w roku 2009 utrzymały podejście wychowawcze, a wprowadzono jedynie jedną sankcję (zatrzymanie zapobiegawcze) stosowaną wobec bardzo poważnych i niebezpiecznych sprawców.

Dania

W Danii nie funkcjonuje oddzielny system wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich. Nie oznacza to jednak, że sądy powszechne stosują wobec nieletnich te same reguły, co do sprawców dorosłych.

Zmiany ustawodawcze przeprowadzone w latach 1998 i 2001 wprowadziły specjalne wytyczne mające być stosowane w stosunku do nieletnich sprawców czynów zabronionych. Tak zwana „umowa z nieletnim” (*youth contract*), stanowiąca formę zwolnienia warunkowego, ma na celu wzbudzenie poczucia odpowiedzialności u nieletniego sprawcy. W przypadku takiego „kontraktu” nieletni zobowiązuje się do przestrzegania szeregu obowiązków, jak np. uczestnictwa w zajęciach edukacyjnych czy różnego rodzaju szkoleniach o charakterze bardziej ogólnym.

Sankcje stosowane wobec nieletnich, z elementami nadzoru sprawowanego w ramach wspólnot społecznych stanowią element mogący zastąpić – wcześniej stosowane – krótkie skazania na kary pozbawienia wolności.

W roku 2001 wprowadzono specyficzną formę „wyroku dla nieletniego” (*youth sentence*) nakładanego przez sąd, który składa się z trzech faz: 1) umieszczenia w bezpiecznych ośrodkach zamkniętych, 2) umieszczenia w zakładach otwartych oraz 3) nadzoru po zwolnieniu z takich zakładów. Maksymalny wymiar takiego „wyroku” może wynosić 2 lata, przy czym maksymalnie 18 miesięcy w przypadku faz 1 i 2 łącznie oraz maksimum 12 miesięcy tylko dla fazy 3.

Estonia

W roku 2001 Estonia podniosła minimalny wiek odpowiedzialności karnej z 13 do 14 roku życia, przy czym odpowiedzialność nieletniego uzależniona jest od zdolności rozeznania znaczenia popełnionego czynu.

W roku 2002 przeprowadzono w tym państwie znaczące zmiany w zakresie ustawodawstwa dotyczącego postępowania z nieletnimi, rozszerzając zakres elementów nastawionych na zmianę w zachowaniu nieletniego, zwiększając liczbę

sankcji o charakterze społecznym oraz włączając do postępowania elementy sprawiedliwości naprawczej (głównie mediacji).

Zmiana w kodeksie postępowania karnego z tego samego roku dała sędziemu prawo umieszczenia nieletniego sprawiającego problemy wychowawcze w „szkole dla uczniów wymagających specjalnego traktowania”. Umieszczenie w takiej placówce może nastąpić na okres do 2 lat, z możliwością przedłużenia o kolejny rok. Ponadto sąd, stosując te same przepisy procedury karnej, co w stosunku do sprawców dorosłych, może – odstępując od wymierzenia kary – orzec wobec nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego w wieku od 14 do 18 lat, przy uwzględnieniu stopnia jego rozwoju oraz zdolności do rozpoznania bezprawności popełnionego czynu, oprócz wskazanego wyżej umieszczenia w placówce szkolnej dla uczniów wymagających szczególnego nadzoru, następujące środki: ostrzeżenie, oddanie pod dozór kuratora na okres roku (nie dłużej niż do ukończenia 18 roku życia), umieszczenie w placówce dla nieletnich.

Wobec sprawcy przestępstwa, który w chwili czynu nie miał ukończonego 18 roku życia, sąd nie może orzec kary pozbawienia wolności powyżej 10 lat ani kary dożywotniego pozbawienia wolności. Ponadto prokurator ma możliwość – w przypadku stwierdzenia możliwości poprawy nieletniego pomiędzy 14 a 18 rokiem życia – bez stosowania kar kryminalnych lub wymienionych środków – zakończenia postępowania karnego wobec takiego nieletniego i przekazanie akt do komisji ds. nieletnich właściwej dla miejsca zamieszkania nieletniego.

Finlandia

Kraj ten, jak inne państwa skandynawskie, nie posiada oddzielnego systemu sądów dla nieletnich. Jednak pewne odrębności postępowania występują w zasadach ogólnych kodeksu karnego.

Już w roku 1989 możliwość zastosowania kary pozbawienia wolności została ograniczona do jednostkowych przypadków, a w 1997 roku szczególny nacisk położono na warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności z jednoczesnym zastosowaniem nadzoru (*juvenile punishment order*).

Główne trendy w polityce karnej wobec nieletnich zbiegają się z modelem minimalnej interwencji. W szczególności system fiński skupia się na społecznej kontroli dzieci w wieku 10-14 lat oraz młodzieży (15-17 lat), pragnąc zapewnić im należyty system opieki, podczas gdy w innych systemach prawnych osoby takie mogą znajdować się już w kręgu zainteresowania systemu wymiaru sprawiedliwości dla dorosłych.

Zmiany przeprowadzone w roku 2006 w Ustawie o opiece nad dziećmi (*Child Welfare Act*) wzmocniły gwarancje prawne dla zajmujących się nadzorem nad młodzieżą instytucji opiekuńczych.

Francja

System wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich opiera się na przepisach pochodzących z 1945 r. Zmiany wprowadzone w szczególności w latach 2002, 2004, 2007 i 2008 utrzymały co do zasady kierunek wychowawczy postępowania z nieletnimi, wzmacniając jednocześnie system nadzoru społecznego.

Od roku 2002 istnieje możliwość nałożenia na osobę poniżej 12 roku życia obowiązków wychowawczych, jak np. powstrzymanie od przebywania w określonych miejscach. Instytucja tymczasowego aresztowania jest stosowana wyjątkowo.

Na system wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich składają się: sędzia dla nieletnich, sąd dla nieletnich (sędzia i 2 ławników) oraz sąd ławy przysięgłych dla nieletnich (trzech sędziów zawodowych i 9/12 ławników). Sędzia dla nieletnich orzeka w drobnych sprawach, sąd dla nieletnich rozpoznaje sprawy o drobne przestępstwa oraz o ciężkie przestępstwa popełnione przez nieletnich w wieku poniżej 16 roku życia. Pozostałe sprawy o ciężkie przestępstwa popełnione przez nieletnich w wieku 16-18 lat podlegają sądowi ławy przysięgłych.

Sąd dla nieletnich może nałożyć na nieletniego następujące środki i kary: obowiązki wychowawcze, oddanie pod dozór, umieszczenie w zakładzie odpowiedniego typu, grzywna, praca społecznie użyteczna, nadzór elektroniczny, kara pozbawienia wolności w zawieszeniu, kara bezwzględnej pozbawienia wolności (może być stosowana wobec nieletniego w wieku 16 lat i tylko w uzasadnionych przypadkach w wysokości do połowy kary, która zostałaby orzeczona wobec dorosłego).

Nieletni skazani na karę pozbawienia wolności odbywają ją w wydzielonych oddziałach zakładów dla dorosłych albo w zakładach dla nieletnich. Poza zakładami karnymi we Francji funkcjonują dwie instytucje stałego pobytu dla nieletnich: ośrodki wychowawcze dla nieletnich zagrożonych demoralizacją oraz zamknięte ośrodki wychowawcze przeznaczone dla nieletnich w wieku 13-18 lat.

Grecja

Zmiany przeprowadzone w Grecji w zakresie prawa nieletnich w roku 2003 położyły nacisk na poszanowanie praw i interesów małoletniego w postępowaniu oraz zapobieganie czynom zabronionym poprzez stosowanie głównie wolnościowych środków pomocy, oddziaływania i edukacji. Ograniczono ponadto możliwość umieszczenia nieletniego w zakładzie karnym do szczególnych przypadków. Zwiększono ponadto zakres możliwości stosowania środków nieizolacyjnych, dodając do katalogu środków edukacyjnych umieszczenie w rodzinie zastępczej i pracę społecznie użyteczną. Pozostałe środki edukacyjne to: upomnienie, nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekunów, stowarzyszenia opieki nad nieletnimi, instytucji edukacyjnej dla nieletnich albo kuratora, mediacja, rekompensata lub naprawienie szkody, uczestnictwo w programie społecznym lub psychologicznym, szkolenie zawodowe, intensywny nadzór probacyjny, umieszczenie w instytucji edukacyjnej. Zniesiono możliwość orzekania środków na czas nieokreślony.

Nieletni w wieku 13-18 lat może zostać umieszczony w zakładzie dla nieletnich na czas określony, jeżeli sąd dla nieletnich uzna, że jest to niezbędne dla zapobieżenia powrotowi do przestępstwa. Zakład ma realizować cele edukacyjne i resocjalizacyjne.

W roku 2010 podniesiony został wiek odpowiedzialności karnej nieletnich z 13 do 15 roku życia. Osoba w wieku 15-18 lat odpowiada karnie tylko w wyjątkowych okolicznościach.

W sprawach nieletnich przewidziano możliwość zastąpienia postępowania mediacją między sprawcą czynu a ofiarą.

Hiszpania

Hiszpania wprowadziła system wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich w wieku 12-15 lat w roku 1992. W roku 1995 ustawodawstwo w tym zakresie zostało zmienione i grupa nieletnich w wieku 14-17 lat została objęta przepisami kodeksu karnego. Jednak we wprowadzanych reformach położono nacisk na dążenie do zmiany zachowania nieletniego oraz elementy sprawiedliwości naprawczej (mediacja).

Takie same zasady przyświecały ustawodawcy hiszpańskiemu przy tworzeniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 2000 r. Jednakże w roku 2006 wprowadzono szereg zmian zaostrzających prawo. Młodzi dorośli, którzy podlegali dotychczas środkom wychowawczym, zostali wyłączeni z tego systemu, jak to miało miejsce przed wejściem w życie ustawy z 2000 r.

Ustawa z 2000 r. za cel przyjęła działanie w najlepiej pojętym interesie nieletniego, orzekanie środków mających na celu jego resocjalizację oraz stosowanie – w miejsce kar – „indywidualizowanej sprawiedliwości”.

Istnieje specjalna instytucja prokuratora dla nieletnich, do którego są przekazywane sprawy nieletnich dopuszczających się czynów karalnych. Prokurator taki, po otrzymaniu raportu policji, może sprawę nieletniego umorzyć (przy przestępstwach mniejszej wagi), skierować sprawę do mediacji, zastosować środki wychowawcze albo – gdy przestępstwo jest poważne – wnieść oskarżenie do sądu dla nieletnich.

W sądach działają specjalne wydziały dla nieletnich, w których rozpatruje się – w składzie jednego sędziego – wyłącznie sprawy o przestępstwa popełniane przez nieletnich.

Nieletnimi zdemoralizowanymi oraz zaniedbywanymi przez rodziców czy żyjącymi w niedostatku zajmuje się opieka społeczna.

Sąd dla nieletnich może wobec nieletniego orzec środki wolnościowe (probację, nadzór osoby spoza rodziny, środki społeczno-wychowawcze w postaci określonych zadań wychowawczych do realizacji przez nieletniego, pracę społecznie użyteczną) oraz tzw. środki pośrednie (karę weekendową – nieletni w dni wolne musi przebywać

w domu lub specjalnym ośrodku, oddziaływanie terapeutyczne na wolności, pobyt w ośrodku dziennego pobytu, pobyt w zakładzie dla nieletnich zamkniętym, półotwartym, otwartym lub terapeutycznym – tylko oskarżeni o popełnienie poważnych przestępstw). Ponadto sąd dla nieletnich może udzielić sprawcy czynu: ostrzeżenia, pozbawić go prawa jazdy lub cofnąć mu zezwolenie na posiadanie broni.

W stosunku do nieletniego, który popełnił poważne przestępstwo możliwe jest zastosowanie tymczasowego aresztowania na okres do 3 miesięcy, a gdy sprawa jest skomplikowana – 6 miesięcy. Po ustaniu przyczyny zatrzymania, prokurator podejmuje decyzję o zwolnieniu nieletniego z aresztu lub zwraca się do sędziego dla nieletnich o zastosowanie środków prewencyjnych w postaci nadzoru wykonywanego przez osoby spoza rodziny, probacji lub umieszczenia w areszcie.

Holandia

Zagadnienia postępowania z nieletnimi w Holandii reguluje kodeks karny z 1881 r., którego przepisy zostały ostatni raz gruntownie znowelizowane w 1994 r., z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1995 r. Istotą wprowadzonych zmian było z jednej strony zbliżenie prawa karnego nieletnich do prawa karnego osób dorosłych, natomiast z drugiej strony – rozbudowanie katalogu sankcji alternatywnych możliwych do zastosowania wobec sprawców nieletnich.

Przepisy holenderskiego kodeksu karnego stosuje się do sprawców przestępstw mających 12 i więcej lat. W zakresie stosowania środków wychowawczych i sankcji w kodeksie wyróżnia się nieletnich w wieku 12-18 lat oraz dorosłych (powyżej 18 lat). W grupie nieletnich kodeks wyróżnia jeszcze tzw. starszych nieletnich (16-18 lat), wobec których sędzia może zadecydować o pociągnięciu ich do odpowiedzialności na zasadach przewidzianych dla dorosłych, ze względu na wagę przestępstwa lub na charakter sprawcy albo okoliczności popełnienia przestępstwa. Istnieje jednak możliwość zastosowania przepisów regulujących odpowiedzialność sprawców nieletnich wobec tych sprawców przestępstw, którzy dopuścili się ich mając ukończone 18, a nie mając ukończonych 21 lat, jeżeli sędzia znajdzie ku temu podstawy z uwagi na charakter sprawcy lub okoliczności popełnienia przestępstwa.

Postępowanie w sprawach nieletnich może być prowadzone poza sądem – na poziomie policji i prokuratury oraz przez sąd dla nieletnich.

Po zmianach z 1994 r. policja uzyskała uprawnienie do samodzielnego odstąpienia od ścigania nieletniego sprawcy przestępstwa pod warunkiem, że wyrazi on zgodę i gotowość do wypełnienia określonych obowiązków (do 20 godzin, w przypadku gdy środki alternatywne zarządzi prokurator – 40 godzin i do 200 godzin, gdy orzeknie je sąd).

Prokurator decyduje o tym, czy nieletni zostanie wezwany do sądu, czy uzyska jeszcze możliwość pozasądowego załatwienia sprawy, co skutkuje pozostawieniem go pod nadzorem prokuratora. W efekcie większość spraw nieletnich w Holandii kończy się na etapie postępowania przygotowawczego w następstwie zawarcia porozumienia pomiędzy podejrzanym nieletnim a policją lub prokuratorem lub w wyniku warunkowego lub bezwarunkowego umorzenia postępowania.

Do sądu dla nieletnich trafiają zatem jedynie poważniejsze sprawy. Po ich rozpoznaniu sąd ten (a w niektórych przypadkach również sąd dla dorosłych) może zastosować takie środki i kary, jak: praca społecznie użyteczna, szkolenie naprawcze, grzywna, umieszczenie w schronisku dla nieletnich, umieszczenie w instytucji społecznego oddziaływania. Jako kary dodatkowe sądy dla nieletnich stosują najczęściej konfiskatę mienia i czasowe pozbawienie prawa jazdy, rzadziej zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę. Umieszczenie w zamkniętym zakładzie dla nieletnich orzeczone może zostać na okres do 6 lat. Zwykle orzekane jest na okres 2 lat z możliwością jego przedłużenia na kolejne okresy.

Kolejne reformy postępowania z nieletnimi z 2001 r. zniosły alternatywne do tymczasowego aresztowania rozwiązania, a te z 2005 r. w zakresie ściślejszego ukierunkowania rozwiązania typu *community sanctions* mogą wskazywać na zmiany ustawodawstwa zmierzające w stronę modelu neoliberalnego.

Irlandia

Główne reformy w zakresie postępowania z nieletnimi zostały przeprowadzone w roku 2001 wraz z uchwaleniem nowej ustawy o dzieciach. Zmiany wówczas

wprowadzone położyły główny nacisk na wprowadzenie modelu sprawiedliwości naprawczej (mediacja, konferencje grup rodzinnych) oraz sankcje społeczne.

Zniesiono karę więzienia wobec sprawców, którzy nie ukończyli 18 roku życia. Wiek odpowiedzialności karnej został podniesiony z 7 do 12 lat, jednakże w roku 2006 został ponownie obniżony do lat 10, ale tylko wobec nieletnich sprawców bardzo poważnych przestępstw, jak np. zabójstwa. W roku 2006 wprowadzono również zarządzenia w zakresie zachowań antyspołecznych.

W postępowaniu z podejrzanymi nieletnimi należy stosować zasady: poinformowania nieletniego o możliwości reprezentacji prawnej, oddzielenia aresztowanych dzieci od dorosłych oraz poinformowania rodziców o zatrzymaniu i przesłuchania nieletniego w ich obecności.

Ustawa z 2001 r. w miejsce „sądu dla nieletnich” wprowadziła „sąd dla dzieci”, w którym nieletniemu przysługują takie same prawa i gwarancje, co sprawcom dorosłym. Kary mają mieć jak najłagodniejszy dla nieletniego charakter oraz – w odniesieniu do kary pozbawienia wolności – mają być orzekane w ostatniej kolejności i tylko wówczas, gdy są niezbędne. Podejmując decyzję co do wysokości kary, sąd ma uwzględniać okoliczności łagodzące (wiek dziecka, stopień dojrzałości), chyba że wysokość kary jest określona w kodeksie.

W stosunku do nieletniego możliwe jest zastosowanie następujących kar i środków: grzywna, obowiązek uczestniczenia w zajęciach dziennych, probacja z obowiązkiem ukończenia programu szkolenia, probacja z intensywnym nadzorem kuratora, probacja z obowiązkowym zamieszkaniem w hostelu zaleconym przez służbę probacyjną, oddanie dziecka – za zgodą rodziców – pod opiekę stosownej osoby w połączeniu z nadzorem kuratora na okres do 2 lat, wyznaczenie „mentora”, tj. osoby udzielającej wsparcia nieletniemu w celu zapobieżenia powrotowi do przestępstwa, ograniczenie swobody poruszania się poprzez zakaz opuszczania miejsca zamieszkania w określonych godzinach, połączenie nadzoru kuratora lub obowiązku uczestniczenia w zajęciach dziennych z ograniczeniem swobody poruszania się, środki związane z rodzicami (w tym zapłacenie przez nich odszkodowania za szkody wyrządzone przez dziecko), umieszczenie dziecka

w wieku do 15 lat w zakładzie edukacyjno-wychowawczym (na okres od 3 miesięcy do 3 lat), umieszczenie nieletniego w wieku 16-21 lat w zakładzie poprawczym.

Litwa

Odpowiedzialność karna nieletnich regulowana jest w litewskim kodeksie karnym z 26 września 2000 r., który wszedł w życie 1 maja 2003 r. (rozdział „Odpowiedzialność karna nieletnich”). Główne zasady postępowania wobec nieletnich ukierunkowane są na wykorzystywanie w nim środków wychowawczych, sankcji społecznych, prac społecznie użytecznych, mediacji, zmiany (*diversion*). W postępowaniu stosowane są zabezpieczenia proceduralne oraz liczne ograniczenia możliwości stosowania pozbawienia wolności nieletniego sprawcy czynu.

Na zasadach kodeksowych odpowiada każda osoba, która ukończyła 16 rok życia, natomiast w przypadku najcięższych przestępstw (m.in. zabójstwa, zgwałcenia, przemocy seksualnej, kradzieży, rozboju, wymuszenia) również osoba, która w chwili czynu ukończyła 14 rok życia. Wobec osoby młodszej mogą być stosowane środki wychowawcze lub inne określone przez kodeks.

Szczególne zasady odpowiedzialności przewidziane dla nieletnich mogą być zastosowane wobec osób, które dopuściły się czynu przestępnego po ukończeniu 18 a przed ukończeniem 21 roku życia, o ile sąd, po uwzględnieniu charakteru popełnionego czynu, motywów oraz innych okoliczności sprawy postanowi, że taka osoba, z uwagi na stopień rozwoju społecznego, powinna być zrównana z nieletnim co do zasad odpowiedzialności.

Litewski kodeks karny nie przewiduje szczególnych kar wobec nieletnich, a jedynie ogranicza zakres i zawęża granice kar stosowanych wobec sprawców dorosłych. Wobec nieletniego można zastosować takie kary, jak: prace publiczne, grzywna, ograniczenie wolności, areszt, terminowe pozbawienie wolności w zakładzie poprawczym dla nieletnich. W przypadku nieletniego, który popełnił przestępstwo i został zwolniony od odpowiedzialności karnej lub kary można zastosować następujące środki wychowawcze: upomnienie, obowiązek naprawienia wyrządzonej szkody materialnej, nieodpłatne prace o charakterze wychowawczym, oddanie pod

opiekę i nadzór rodziców lub innych osób fizycznych albo prawnych zajmujących się dziećmi, ograniczenie co do zachowań, umieszczenie w specjalnym zakładzie wychowawczym. Sąd może zastosować wobec nieletniego nie więcej niż trzy powiązane ze sobą środki wychowawcze. Jeżeli nieletni popełnił dwa albo więcej występków karnych, sąd może zastosować wobec niego karę. Sąd może ponadto zastosować wobec nieletniego warunkowe przedterminowe zwolnienie od odbycia kary pozbawienia wolności albo zamianę kary pozbawienia wolności na karę łagodniejszą.

Niemcy

Niemcy przeszły gruntowną reformę prawa dla nieletnich w roku 1990 w wyniku przyjęcia ustawy – prawo o pomocy nieletnim. Jednak na system postępowania z nieletnimi składają się, oprócz wspomnianej wyżej ustawy o pomocy nieletnim: ustawa o sądach dla nieletnich z 1953 r. (*Jugendgerichtsgesetz*), mająca zastosowanie do nieletnich w wieku 14-18 lat dopuszczających się czynów zabronionych w postaci zbrodni lub występków (również wobec młodocianych w wieku 18-21 lat), i § 10 kodeksu karnego z 1871 r. (*Strafgesetzbuch*) zawierający przepisy szczególne względem nieletnich i młodocianych, jak też kodeks socjalny mający zastosowanie wobec nieletnich w wieku poniżej 14 lat lub starszych, których proces rozwojowy nie pozwala na przypisanie winy i pociągnięcie do odpowiedzialności za popełniony czyn zabroniony, a którzy wymagają pomocy.

Jak pisze V. Konarska-Wrzosek, „Cechą charakterystyczną niemieckiego prawa karnego nieletnich jest ukierunkowanie go na wychowanie nieletnich wchodzących w konflikt z prawem karnym. Rezultaty w zakresie prewencji (a tym samym bezpieczeństwa obywateli) mają być osiągnięte w drodze wychowawczego oddziaływania na nieletniego i odzyskania go dla społeczeństwa, dlatego postępowanie z nieletnimi jest zorientowane na osobę nieletniego sprawcy, a nie na czyn jakiego się dopuścił. Przy wymierzaniu nieletniemu oraz młodocianemu kary nie uwzględnia się ani celów odpłaty za czyn, ani celów ogólnoprewencyjnych, ani prostego ukierunkowania na zapewnienie bezpieczeństwa. W postępowaniu z nieletnimi (a także młodocianymi) bazuje się na przekonaniu, że naganne zachowania mają związek z procesem rozwojowym jednostki, które wraz z wiekiem

zanikają, oraz że młodzi ludzie są podatni na przemiany i na pozytywne oddziaływania wychowawcze i dlatego trzeba dać im szansę oraz unikać stygmatyzacji jednostki, groźnej dla dalszego jej prawidłowego rozwoju”⁸.

W stosunku do nieletniego można orzec: środki wychowawcze, środki dyscyplinujące i karę więzienia dla nieletnich. Do środków wychowawczych należy: praca społecznie użyteczna, uczestnictwo w kursach socjalizacyjnych, mediacja, uczestnictwo w kursach z zakresu ruchu drogowego, nadzór, naprawienie szkody, udział w kursach zawodowych. Ponadto nieletniego można umieścić w domu dziecka lub w rodzinie zastępczej. Środki dyscyplinujące to: ostrzeżenie udzielone przez sędziego dla nieletnich, wypełnienie określonych warunków (np. wykonanie pracy społecznie użytecznej), kara krótkoterminowego aresztu dla nieletnich. Karę więzienia dla nieletnich można orzec w wymiarze od 6 miesięcy do lat 5. Za bardzo poważne przestępstwo (za które dolna granica zagrożenia w kodeksie wynosi 10 lat) wobec nieletniego można orzec karę do 10 lat pozbawienia wolności. Wykonanie kary pozbawienia wolności do roku może zostać wobec nieletniego zawieszona, o ile nie stanowi on zagrożenia. Po odbyciu jednej trzeciej kary nieletni może zostać warunkowo zwolniony.

Warto zwrócić uwagę na pewne zmiany wprowadzone w tym systemie zmierzające w kierunku bardziej surowego wyrokowania. W roku 2006 dopuszczono możliwość przyłączenia się do postępowania wobec nieletniego sprawcy osoby pokrzywdzonego, jednak w mniejszym stopniu niż to ma miejsce w przypadku postępowania prowadzonego wobec sprawcy dorosłego. W roku 2008 wprowadzono możliwość (zmienioną w 2013 r. po wyroku Niemieckiego Federalnego Sądu Konstytucyjnego) zastosowania tymczasowego zatrzymania wobec nieletniego po orzeczeniu wobec niego kary umieszczenia w więzieniu dla nieletnich na co najmniej lat 7. Jednak takie zatrzymanie ma być absolutnym wyjątkiem, nie może mieć związku ze zwykłym skazaniem na karę pozbawienia wolności i ma mieć przede wszystkim cel resocjalizacyjny.

⁸ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013, s. 250.

Portugalia

Główne reformy postępowania w sprawach nieletnich w Portugalii miały miejsce w 1999 r., a ich celem była zmiana systemu obowiązującego od roku 1925. Wprowadzone zostały środki wychowawcze oraz odpowiednie gwarancje procesowe dla nieletnich. Od roku 2001 środki wychowawcze stosowane są wobec nieletnich sprawców czynów zabronionych w wieku 12-15 lat. Nieletni odpowiada za swoje czyny, jednak nie w sposób przewidziany dla sprawcy dorosłego.

Sąd może – przy wykorzystaniu przepisów proceduralnych zbliżonych do tych obowiązujących w stosunku do sprawcy dorosłego – zastosować wobec nieletniego obligatoryjne środki wychowawcze.

Sprawcy przestępstw pomiędzy 16 a 21 rokiem życia ponoszą pełną odpowiedzialność karną, jednak można do nich zastosować specjalne przepisy dotyczące złagodzenia kary oraz zastosowania środków alternatywnych.

W roku 2007 wprowadzono jako środek alternatywny dla tej grupy sprawców areszt domowy (obejmujący monitoring elektroniczny).

Rosja

Reformy kodeksu karnego Rosji z 1996 r. wprowadziły specjalne środki o charakterze wychowawczym dla nieletnich w postaci sankcji o charakterze społecznościovym, np. pracy społecznie użytecznej. Zabezpieczenia o charakterze proceduralnym zostały wprowadzone w roku 1999 w Podstawowych Zasadach dla Nieletnich Przystępców. W roku 2001 głównym celem przeprowadzanych reform prawa dla nieletnich stały się mediacja i naprawienie szkody.

W Rosji w sprawach nieletnich orzekają zwykłe sądy oraz komisje ds. nieletnich i obrony ich praw. Rolą komisji jest zajmowanie się dziećmi, które wymagają opieki państwa, niezależnie od tego, czy są to nieletni tylko zaniedbani wychowawczo, czy nieletni sprawcy czynów zabronionych.

Wiek odpowiedzialności ustalony na 16 lat może być obniżony do 14 w przypadku popełnienia przez nieletniego ciężkich przestępstw, jak np. zabójstwa, kradzieży, rozboju, czynu chuligańskiego.

Wobec nieletniego można zastosować następujące środki: upomnienie, nadzór rodziców, opiekunów lub administracyjny, zobowiązanie do określonego zachowania, zadośćuczynienie, umieszczenie w specjalnej szkole wychowawczej z internatem. Ten ostatni środek stosowany jest w przypadku popełnienia przez nieletniego przestępstwa zagrożonego karą do 10 lat pozbawienia wolności lub karą surowszą.

W roku 2003 wprowadzono zmianę polegającą na tym, że wobec nieletniego, który przed ukończeniem 16 lat popełnił przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności do 2 albo do 5 lat, nie można orzec kary pozbawienia wolności. Jeżeli zaś nieletni, który nie ukończył 16 lat popełni przestępstwo zagrożone karą do 10 lat pozbawienia wolności lub karą surowszą, to kara wobec niego może zostać orzeczona od dolnej granicy zagrożenia obniżonej o połowę.

Rumunia

W wyniku nowelizacji kodeksu karnego przeprowadzonej w roku 1992 wprowadzono wobec nieletnich przestępców możliwość stosowania środków o charakterze wychowawczym, ale jednocześnie zaostrzono kary kryminalne.

Reformy roku 1996 rozszerzyły katalog środków wychowawczych o sankcje społeczne.

Prawo o Ochronie i Promocji Praw Dziecka z roku 2004 wprowadziło silniejsze gwarancje proceduralne zgodne z aktualnymi standardami międzynarodowymi.

Mediacja stała się głównym środkiem od chwili wprowadzenia Prawa Mediacyjnego z 2006 r. i w wyniku kolejnych reform z roku 2009 (które obowiązują od 2011 r.).

Słowacja

Słowackie reformy systemu postępowania z nieletnimi z roku 2005 z jednej strony uwzględniały europejskie standardy wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich oraz

ukierunkowanie na wychowanie nieletniego sprawcy, z drugiej jednak strony wykazywały tendencje represyjne. Podniesione zostały granice kar dla recydywistów oraz sprawców działających z użyciem przemocy. Obniżony został również wiek odpowiedzialności karnej z 15 do 14 lat, przy czym sprawcy 14-letni są odpowiedzialni wyłącznie, jeżeli mają możliwość rozeznania co do swojego niewłaściwego postępowania.

Słowenia

W Słowenii zagadnienia postępowania z nieletnimi są częścią prawa karnego, którego dwa podstawowe kodeksy: karny i postępowania karnego obowiązują od 1 stycznia 1995 r.

Nieletnimi poniżej 14 roku życia zajmują się wyłącznie ośrodki pracy społecznej. Młodszy nieletni (14-16 lat) odpowiadają przed sądem, jednak stosuje się wobec nich tylko środki wychowawcze. Wobec starszych nieletnich (16-18 lat) sąd może zastosować środki wychowawcze, a jedynie wyjątkowo specjalne sankcje, np. grzywnę czy więzienie dla nieletnich. Młodociani (do 21 lat) są w zasadzie traktowani jak dorośli, jednak sąd może zastosować w stosunku do nich również środki wychowawcze.

Prokurator, za zgodą oskarżonego nieletniego i pokrzywdzonego, może skierować sprawę do mediacji, warunkowo umorzyć postępowanie albo przekazać sprawę do sądu. Pozytywne zakończenie mediacji może skutkować umorzeniem postępowania, zaś jej niepowodzenie – skierowaniem sprawy do sądu. Ponadto prokurator może warunkowo umorzyć postępowanie, gdy nieletni naprawił wyrządzoną szkodę, wpłacił jakąś kwotę na rzecz instytucji publicznej lub charytatywnej albo wykonał pracę społecznie użyteczną. W przypadku poważniejszych spraw prokurator kieruje sprawę do sądu.

Sąd może zastosować wobec nieletniego następujące środki i kary: nagana, zobowiązanie do określonego zachowania, zakazy (np. zbliżania się do określonych osób), nadzór agencji społeczno-opiekuńczej, umieszczenie w zakładzie wychowawczym, umieszczenie w zakładzie poprawczym, umieszczenie w zakładzie dla fizycznie lub umysłowo niepełnosprawnych oraz grzywna (w wypadku

popętnienia przestępstwa zagrożonego karą do 5 lat pozbawienia wolności i ukończonych 16 lat), więzienie dla nieletnich – kara stosowana wobec nieletnich, którzy ukończyli 16 rok życia i popełnili przestępstwo, za które dolna granica sankcji wynosi co najmniej 5 lat. Kara grzywny i więzienia dla nieletnich mogą być orzekane tylko w wyjątkowych przypadkach, a sąd musi taką decyzję uzasadnić.

Szkocja

Szkocja posiada odrębny od Anglii i Walii system postępowania z nieletnimi. Jego ramy określa w dużej mierze ustawa o pracy socjalnej z 1968 r. i późniejsze akty prawne: *Children (Scotland) Act* z 1995 r. oraz *Children's Hearing (Scotland) Act* z 2011 r. System ten stanowi połączenie środków właściwych dla wymiaru sprawiedliwości i środków nadzoru na dziećmi i młodymi dorosłymi.

Trzonem tego systemu są trybunały świeckie działające w ramach paneli dziecięcych występujące w składach trzyosobowych, a złożone z wolontariuszy, bez wykształcenia prawniczego. Kolejną instytucją jest Urząd Reportera (Sprawozdawcy), którego zadaniem jest prowadzenie przesłuchania nieletniego. Reporter pełni w postępowaniu podwójną rolę: prokuratora dla osób popełniających przestępstwo oraz osoby zajmującej się nieletnimi społecznie nieprzystosowanymi i wymagającymi opieki. Rolą Reportera jest w pierwszej kolejności ustalenie, czy nieletni popełnił przestępstwo, czy wymaga jedynie zastosowania środków wychowawczych/nadzorczych (np. w ramach sprawiedliwości naprawczej). W pierwszym przypadku kieruje wniosek do trybunału celem podjęcia decyzji w zakresie przesłuchania nieletniego. Od 2009 r. Reporter nie bierze jednak udziału w podejmowaniu decyzji o przesłuchaniu nieletniego, jednak może zgłosić sprzeciw, jeżeli uzna, że decyzje podejmowane przez trybunał obarczone są wadą proceduralną. Reporter występuje również przed sądem.

Od 2013 r. tzw. system wysłuchania dzieci (*Children's Hearing System*) przejął od władz lokalnych prowadzenie paneli dziecięcy, co pozwoliło na utworzenie bardziej jednolitej struktury na poziomie krajowym złożonej z 2700 wolontariuszy wspieranych przez 22 struktury lokalne.

Wiek odpowiedzialności dzieci i młodzieży został ustalony na 12 lat (do 2010 r. było to 8 lat). Wiek odpowiedzialności karnej wynosi 16 lat. Nieletni w wieku 12-16 lat odpowiadają przed trybunałami i jedynie wyjątkowo ich sprawy mogą trafić do sądu.

Wobec nieletniego można zastosować następujące środki i kary: ostrzeżenie i upomnienie, naprawienie szkody wyrządzonej społeczeństwu, ograniczenie wolności (do 12 miesięcy), dozór kuratora (od 6 mies. do 3 lat), nadzór, praca społecznie użyteczna, leczenie z uzależnienia od środków odurzających, grzywna, odroczenie wyroku, umieszczenie w zakładzie przystosowawczym.

Szwajcaria

Szwajcarski system odpowiedzialności nieletnich reguluje ustawa związkowa o prawie karnym nieletnich z 20 czerwca 2003 r. (*Jugendstrafrecht*), która weszła w życie z początkiem 2007 r. System ten oparty jest o międzynarodowe standardy postępowania z nieletnimi kładące nacisk na edukację, zmianę oraz różnego rodzaju sankcje o charakterze społecznym, włączając w to mediację i naprawienie szkody. Zabezpieczenia proceduralne gwarantują minimum interwencji i proporcjonalność zastosowanych środków do wagi czynu. Zastosowanie więzienia dla nieletnich jest traktowane jako ostateczność, jednak możliwe jest umieszczenie nieletnich w zakładzie zamkniętym.

Odpowiedzialność karną na zasadach kodeksowych ponoszą osoby, które w chwili czynu ukończyły 18 rok życia. Osoby, które nie ukończyły lat 18, ale ukończyły 10 rok życia podlegają regulacji ustawy o prawie karnym nieletnich. Dzieci młodsze są wyłączone z tego systemu. W stosunku do nieletniego, który ukończył 16 rok życia możliwe jest orzeczenie kary pozbawienia wolności w wymiarze do 4 lat.

Ustawa o prawie karnym nieletnich umożliwia zastosowanie wobec nieletniego następujących środków i kar:

- 1) środki ochronne – stosowane wobec sprawców czynów karalnych, niezależnie od możliwości przypisania im winy z powodu popełnionego czynu, jeżeli zebrane informacje wskazują, że nieletni wymaga szczególnej opieki wychowawczej lub leczenia; orzekane na czas nieokreślony, a ich

wykonywanie ustaje z chwilą ukończenia przez młodego dorosłego 22 roku życia; są nimi: ustanowienie nadzoru, oddanie pod osobistą opiekę wyznaczonej osoby, skierowanie na leczenie ambulatoryjne, umieszczenie poza rodziną w zakładzie zamkniętym lub otwartym albo u osób prywatnych;

- 2) kary – mogą być stosowane wobec nieletnich, którym została przypisana wina, są nimi: upomnienie, wykonanie określonej pracy, grzywna, pozbawienie wolności. Kara kwalifikowanego pozbawienia wolności może być stosowana wyjątkowo i to jedynie wobec sprawcy, który miał ukończone 16 lat w chwili czynu oraz dopuścił się przestępstwa zagrożonego karą co najmniej 3 lat więzienia z określonego katalogu czynów (ciężkie uszkodzenie ciała, rozbój kwalifikowany, bezprawne pozbawienie wolności lub uprowadzenie).

Przepisy pozwalają na szerokie stosowanie instytucji odstąpienia przez organ orzekający od wymierzenia nieletniemu kary.

Postępowanie w stosunku do nieletniego prowadzone jest na podstawie kantonalnych kodeksów postępowania karnego dla dorosłych ze stosownymi modyfikacjami w zakresie: tymczasowego aresztowania, wyłączenia jawności rozprawy, osobistego stawiennictwa stron, prawa do obrony, prawa do zaskarżenia orzeczenia.

Szwecja

Podobnie jak w innych państwach skandynawskich, w Szwecji dominuje podejście wychowawcze do nieletnich sprawców czynów zabronionych poprzez regularne przekazywanie takich sprawców (w wieku 15-17 lat) władzom opiekuńczym.

Ukaranie na podstawie przepisów kodeksu karnego, a w szczególności orzeczenie kary pozbawienia wolności wobec sprawców 15-17 letnich stanowi *extrema ratio* (ostateczne rozwiązanie).

Zakres kompetencji służb/organów ochrony prawnej jest uzależniony od wieku sprawcy: poniżej 15 roku życia właściwe są wyłącznie służby społeczne, w stosunku do sprawców od 15 do 17 roku życia właściwość jest podzielona pomiędzy służby

społeczne i organy ochrony prawnej, natomiast w stosunku do osób w wieku od 17 do 20 lat właściwe są przede wszystkim organy ochrony prawnej.

W Szwecji stosowane są wobec nieletnich następujące kary i środki: grzywna dniówkowa, oddanie pod opiekę służb społecznych, osadzenie w instytucji dla nieletnich (na czas stanowiący połowę długości kary więzienia, na którą skazano by dorosłego za taki sam czyn), probacja, specjalna forma probacji rozpoczynająca się od krótkoterminowego pobytu w więzieniu, kara więzienia w zawieszeniu, kara więzienia (tylko wobec osób 15-18 lat i tylko w wyjątkowych wypadkach). Kary i środki mogą podlegać łączeniu.

Służby społeczne – właściwe dla nieletnich poniżej 15 roku życia – mogą zastosować takie środki, jak: rozmowa z nieletnim lub jego rodzicami, zapewnienie ekonomicznego wsparcia rodzinie, przymusowe umieszczenie w „domach rodzinnych” i „domach zamieszkania i opieki”, przymusowe umieszczenie w zakładach wychowawczych.

Reforma prawa z roku 2007 przyniosła obniżenie grzywien dla nieletnich sprawców, wprowadzając specjalne sankcje w postaci służby młodzieżowej oraz opieki nad młodzieżą. Służba młodzieżowa obejmuje nieodpłatną pracę w wymiarze 20-150 godzin oraz obowiązek uczestniczenia w programie pracy lub edukacyjnym. Opieka nad młodzieżą może przyjmować różne formy oddziaływania organizowane przez służby społeczne.

Turcja

Turcja w 1992 r. przeprowadziła reformę kodeksu postępowania karnego wzmacniając niektóre zabezpieczenia proceduralne dla nieletnich, jak np. obowiązkową obronę.

W 2003 r. Ustawa o sądach dla nieletnich z roku 1979 została zmieniona poprzez rozszerzenie możliwości zastosowania jej przepisów do nieletnich w wieku od 12 do 18 lat (wcześniej: 12-15 lat).

Ustawa o ochronie dzieci z 2005 r. rozszerzyła zakres procedur zmiany (nadzorowanych przez agencje ochrony) oraz zakres sankcji społecznych (praca na rzecz społeczeństwa, naprawienie szkody).

Ukraina

Na Ukrainie nie ma odrębnej ustawy o nieletnich ani specjalnego sądownictwa dla tej grupy. Kwestie związane z nieletnimi popełniającymi czyny zabronione regulowane są w jednym z rozdziałów kodeksu karnego z 5 kwietnia 2001 r.

Wiek odpowiedzialności karnej na Ukrainie ustalono na 16 lat. Nieletni w wieku 14-16 lat mogą jednak również ponosić odpowiedzialność karną za popełnienie niektórych wymienionych w kodeksie przestępstw, w tym: umyślnego zabójstwa, zamachu na życie funkcjonariusza państwowego lub społecznego, umyślne ciężkie lub średnie uszkodzenie ciała, dywersja, akt terrorystyczny, zgwałcenie, kradzież, kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie, umyślne zniszczenie lub uszkodzenie mienia, chuligaństwo.

Wobec nieletnich kodeks karny przewiduje szersze niż w stosunku do dorosłych możliwości uwolnienia się od odpowiedzialności karnej przy jednoczesnym zastosowaniu przymusowych środków wychowawczych. Zalicza się do nich: upomnienie, ograniczenie czasu wolnego i określenie szczególnych wymagań co do zachowania się nieletniego, przekazanie nieletniego pod dozór, nałożenie na nieletniego (który ukończył 15 rok życia i ma majątek) obowiązku naprawienia szkody, skierowanie nieletniego do specjalnego zakładu szkolno-wychowawczego dla dzieci i młodzieży do czasu jego poprawy, jednakże na okres nieprzekraczający 3 lat.

Kary mogące mieć zastosowanie w stosunku do nieletniego to: grzywna, prace publiczne (na okres 30-120 godzin, maksymalnie 2 godziny dziennie, orzekane tylko wobec nieletnich w wieku 16-18 lat), prace poprawcze, areszt (od 15 do 45 dni), kara pozbawienia wolności – wykonywana w specjalnych zakładach o charakterze wychowawczym.

Węgry

Na Węgrzech specjalne uregulowania w zakresie nieletnich znajdują się w ogólnym kodeksie karnym. W postępowaniu z nieletnimi ogólną zasadą jest podejście wychowawcze a kary mogą być zastosowane, gdy środki wychowawcze okażą się niecelowe.

Zmiany ustawodawcze roku 1995 położyły nacisk na reintegrację nieletniego do społeczeństwa (prewencja specjalna) jako cel postępowania. Wzmocniono zabezpieczenia proceduralne, ograniczono możliwość stosowania więzienia w stosunku do nieletnich do wyłącznie szczególnych przypadków.

W 2000 r. ustawa o mediacji położyła nacisk na elementy sprawiedliwości naprawczej (mediacja), które zostały rozszerzone w wyniku nowelizacji kodeksu postępowania karnego przeprowadzonej w roku 2007 (rozszerzenie możliwości stosowania mediacji).

W roku 2011 zakres możliwości stosowania mediacji i procedur sprawiedliwości naprawczej został ponownie rozszerzony.

Przeprowadzenie od 2009 r. szeregu reform w kodeksie karnym zwiększyło zakres karania dorosłych, wyłączając jednak nieletnich z takich zmian. Nie oznacza to, że w zakresie odpowiedzialności nieletnich nie nastąpiły żadne zmiany. Zmiany ustawodawcze roku 2010 umożliwiły stosowanie krótkoterminowego zatrzymania nieletniego (do 90 dni) w przypadku popełnienia niektórych przestępstw mniejszej wagi lub o charakterze administracyjnym.

W roku 2012 Węgry obniżyły wiek odpowiedzialności karnej z 14 do 12 lat.

Włochy

Ostatnie istotne zmiany w zakresie postępowania z nieletnimi miały miejsce we Włoszech na przełomie 1988 i 1989 r. Wprowadziły one autonomiczny system wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, który tylko pomocniczo posługuje się kodeksem karnym i kodeksem postępowania karnego. Celem procesu stała się reedukacja nieletniego i powstrzymanie postępowania już na jak najwcześniejszym

etapie. Dlatego też dekret z 1988 r. wprowadził do postępowania z nieletnimi dwie nowe instytucje, które zmieniły system materialnego prawa nieletnich. Są nimi: umorzenie postępowania z powodu nieznacności czynu oraz mediacja jako forma oddziaływania wychowawczego na nieletniego.

Pozbawienie wolności traktowane jest jako ostateczność. Inne środki obejmują nałożenie określonych obowiązków, umieszczenie w domu lub wspólnotie domowej.

W 2000 r. wprowadzono możliwość odbywania przez nieletnich kary pozbawienia wolności do lat 4 we własnym domu lub innym miejscu prywatnego pobytu albo w odpowiednich instytucjach publicznych, leczniczych, opiekuńczych bądź w miejscu pobytu, gdy jest to uzasadnione ze względów zdrowotnych, związanych z nauką, pracą lub względami rodzinnymi. W taki sposób może też być odbywana przez nieletniego kara pozbawienia wolności do lat dwóch, jeżeli może to zapobiec ponownemu popełnieniu przestępstwa.

Włoskie prawo nieletnich ukierunkowuje się wyraźnie na model opiekuńczy, udzielania nieletnim pomocy i wychowania zamiast karania. Postępowanie z nieletnimi przekształca się w kierunku modelu „odzyskania społecznego” z elementami modelu naprawczego.

Literatura

B. Czarnecka-Działuk, *Rola sprawiedliwości naprawczej w reagowaniu na przestępczość i demoralizację nieletnich*, [w:] *Środowiskowy wymiar niedostosowania. Teorie – badanie – praktyka*, K. Sawicki, K. Konaszewski (red.), Białystok 2014.

F. Dünkel, *Juvenile Justice in Europe – Reform Developments in the Light of International Human Rights Standards*, 2010, http://providus.lv/article_files/2507/original/dunkel_bez_tabulam.pdf?1382680235.

F. Dünkel, *Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and 'new punitiveness'*, *Kriminologijos Studijos*, 2014/1, s. 44; *Minimum Ages of Criminal Responsibility in Europe*, <https://www.crin.org/en/home/ages/europe>

V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013

D. Wójcik (red.), *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach*, *Prawo w działaniu*, 2008, nr 3.